

Kiválasztás, értékelés, ítélet¹

Reményik Sándor, a kritikus és a vitapartner

Hogy annyi igyekezet, filológiai és poétikai méltó munka után vagy ellenére is ott tart Reményik Sándor életművének befogadása, ahol tart, erre hirtelen nem tudnék szemléltetőbb példát felhozni a *Kézszerítés*nél, annál a kolozsvári Polis és budapesti Luther Kiadó gondozta kötetnél, amelyik a szerző kritikáit, vita-iratait, tanulmányait, esszéit tartalmazza, s amelyik nyolc éve, 2007-ben látott napvilágot a megérdemelnél és a várhatónál lényegesen kisebb, halkabb visszhang nélkül. Dávid Gyula pedig, aki a Magyarországon még mindig minde-keelőtt a Végvári-versek szerzőjeként számon tartott költő teljes munkásságá-
nak rehabilitációjáért és népszerűsítéséért Romániában Kántor Lajos mellett bizonyosan a legtöbbet tette, úgy, hogy az itthoniak közül talán csak Pomogáts Béla s Imre László dolgai mérhetők hozzá, Dávid Gyula már a bevezető tanulmányban emlékeztet rá: a hagyaték e jelentős, az értekező próza műfajához sorolható írásainak a módszeres felkutatására és számbavételére mindeddig nem került sor. Azaz az általa gondosan összegyűjtött s ugyanilyen gondossággal sajtó alá rendezett újságcikkek, folyóiratbeli közlések lényegében ismeretlenek voltak s maradtak mind az olvasó, mind a szakmai közönség előtt, e tekintetben tehát akár újjaknak is tarthatók.

A *Kézszerítés*, természetesen, terjedelmi lehetőségei miatt sem nyújthatja hiánytalanul az életmű eme metszetét – ehhez kritikai kiadásra lenne szükség, vagy legalább olyan sorozatra, mint amilyen most az ezredfordulón Molter Károlyé volt az *Erdélyi argonauták*, az *Erdélyi rozsdá* és *A keleti állomáson* három kötetével. Hiszen a bevezetőből tudható, hogy több százra tehető a kritikák száma, s ezekből ad válogatást, ízelítőt a gyűjtemény két nagy ciklusra bontva. Az elsőben, *Kézszerítés* címmel egy-egy szerző neve alatt, Ady Endrétől Walter Gyuláig valójában nem portrék, hanem kritikák, méltatások vannak, ritka kivételtől eltekintve egy-egy kötetet tárgyaló s nem pályaképet rajzoló dolgozatok. A klasszikus magyar irodalomból Arany János és Madách Imre, Petőfi Sándor

MÁRKUS BÉLA (1945) a Debreceni Egyetem nyugalmazott docense.

1 A Reményik Sándor születésének 125. évfordulóján rendezett emlékkonferencia előadása. Miskolc, 2015. május 28.

és Kiss József, Petelei István és Széchenyi István szerepel, a kisebbségi irodalomból kitüntetetten, azaz több művét szemlézve, egyiknek-másiknak irodalmi jelentőségén túl művelődéstörténeti, kultúraszervező szerepét is kiemelve többen. Áprily Lajos és Bánffy Miklós, Berde Mária, Dsida Jenő, Kós Károly, Kuncz Aladár, Makkai Sándor, Nyíró József, Tamási Áron, Tompa László, ők az erdélyiek közül, a más kevés, Csuka Zoltán, Fekete Lajos, Mécs László, Sziklay Ferenc a dél-, illetve a felvidékiek képviselőiben. A *Kézszerítés* második ciklusa címe *Gondolatok a költészetről* – ez olyan, műhelytanulmánynak is beillő írás, amelyik a legvilágosabban láttatja Reményik Sándor költészet-, sőt művészetfilozófiájának alappilléreit. Dávid Gyula pontosan eligazító jegyzete szerint Aradon 1926-ban önálló kötetként is megjelent ez a mintegy tizenöt lapnyi eszme-futtatás, benne nem egy olyan meggondolkodtató, máig érvényes tétellel, sőt – a költő szavát használva – dogmával, amely nem feltétlenül fedte az *Eredj, ha tudsz!* vagy éppen a *Templom és iskola* lírikusi gyakorlatát. Egy-két okfejtése: azzal a külön kiemelt elvével összefüggésben, miszerint „a költő egyéniség”, hangsúlyozza, hogy „a költő kifejezheti a legdiszharmonikusabb érzéseket, a legsötétebb meghasonlást”, ám – aláhúzza – ahogy kifejezi, abból „harmónia kell, hogy kicsendüljön”. Az ember lehet ellentétben önmagával, a költő nem – hangsúlyozza, s valami olyan gondolathoz, eszméhez jut el, amelynek a változata talán Bartók, talán József Attila vagy talán mindkettőjük révén félig ismerős: „Diszharmonikus elemekből harmóniát teremteni: ez a költő feladata tulajdonképpen.” Ugyanakkor bizonyosnak tartja, hogy „a költészetnek nem feladata morált prédikálni”, sőt ezt az állítását megtoldja azzal a másikkal, hogy „a morális tendencia felülkerekedése mindig a művészet hanyatlására vezetett”. Sokan, mondja, a költőt úgy képzelik, mint az antik Püthiát, a jósnőt, aki háromlábú székén ülve, kábító gőzök felhőjében visszhangozza az istenség szavát. „Nem gondolkozik, nem érez, nincs öntudata, csak beszél. Az istenek szócsöve.” Ő nem így képzelet, jelenti ki, neki kevés a szócső szerepe, ő „öntudatos eszköz” akar lenni az Ő, azaz az Isten kezében. S mit tesz a nemzeti költő? – kérdezi, s válaszában kizárja, hogy csak az ún. hazafias költészet volna nemzeti jellegű vagy csak az, amely „egyesen ajkára veszi, szavakba önti a faj, a nemzet iránti érzéseit”. Ez is, ezek is, továbbá az is, amelyik kizárólag a nyelvben, a nyelvvel való bánni tudásban keresi a jelleget – külön-külön azonban mindegyik kevés. Nemzeti költő az, fogalmaz megfoghatatlan általánossággal, nem éppen axiómaszerűen, „aki a tiszta magyar nyelvezet mellett magában hordozza a magyar hagyomány ezer, logikailag ki nem fejezhető, fel nem sorolható árnyalatát. Aki éreztetni tudja nemzetéhez tartozását akkor is, ha egészen egyéni dolgairól ír.”

Nagyjából ebben az időben, vagyis a húszas évek legelején születtek azok a vitacikkek, amelyek azt firtatták, van-e szükség irodalompolitikára, mi az összefüggés, kapcsolat irodalom, irodalompolitika és politika között. Bizonyára többen tudják, hogy majd fél évszázaddal később éppen itt, Miskolc közelében, Lillafüreden egy tanácskozáson Utassy József szellemesen hattúnyakú görénynek nevezi az irodalompolitikát – az ő gúnyosan elutasító véleményéhez

képest akár mellbevágónak is mondható Reményiké, amikor azt hirdeti az *Erdélyi Szemle* 1920. január 18-ai számában, hogy „az irodalompolitikától mentes irodalom az irodalmi bolsevizmus melegágya”. Kérdés, persze, mit értett bolsevizmuson, túl azon, hogy nem pártot s nem társadalomalakító programot – olyannyira nem, hogy „szélső liberalizmust” emlegetett, azt a felfogást, irányzatot írva le, amelyik a tehetség „irodalompolitikától mentes támogatásának” a jelszavát hirdette. E különös, ám tán nem meglepő számtani művelet elvégzésére, bolsevizmus és szélső liberalizmus közös nevezőre hozására az új vagy újjáalakuló folyóiratok ama programja indította, amely szerint az irodalom fejlődése „csak úgy automaticé”, saját kiemelésével: *kritika nélkül*, befolyásolás és irányítás híján is végbemehet. Ahogy bevezető tanulmányában Dávid Gyula állítja: közvetetten vagy közvetlenül Ignotus, Schöpflin Aladár és Szép Ernő volt a vitapartner. A *Perzekútor-esztétika* esetében Ignotus vele szemben védte meg az így nevezett, megbélyegzően említett elemzési és értékelési módszert és elvet. Hangoztatta – az írás 1919. október 26-án jelent meg az *Erdélyi Szemlében* –: emberségesnek és természetesnek tartja, hogy valakinek erős meggyőződése legyen irodalmi és művészeti kérdésekben, hogy „elvei legyenek, amelyekből nem enged, hitvallása, mely ízlésén alapul” – embertelen és természetellenes viszont „affektálni a mindent megértést és megbocsátást”, az előbbi jelszó okozta szerinte „a kritika elsekélyesedését, ez pedig irodalmunk hanyatlását”. A „Kritika és kritikusok” (*Erdélyi Szemle*, 1919. november 9.) meg is nevezi Schöpflint, pontosabban azt, hogy két évvel korábban, 1917 karácsonyán *Irodalmi fatalizmus* címmel már „vizsgálat tárgyává” tette a nézeteit, s arra az eredményre jutott, hogy amit a hozzá hasonló gondolkozásúakkal együtt vitapartnerre helyesnek tart s a gyakorlatban folytat, az – Reményik kiemelése – „nem kritika többé”. Azért nevezte fatalista irodalmi felfogásnak az övét, mert „ideálok és magasabb esztétikai elvek nélkül elfogadja azt, amit éppen talál, mert tagadja az irodalom irányíthatóságát, s mert irányítás és helyes út kijelölése helyett megelégszik a meglevőnek artisztikus interpretálásával”. Hogy az irányítás meg a helyes út kijelölése hova vezet – ez, szerencsétlenségünkre, későbbi tapasztalat. És későbbi az is, aminek egyoldalúságain, szerencsénkre, talán már túl vagyunk, hogy a kritika egyenlő a befogadással, nem tartozik a lényegéhez – ismét Reményik emeli ki mint hiányokat – az *értékelés* és az *ítélet*. A kritika, nyomatékosítja, a *ki-választás képességét* jelenti, ez viszont tipikusan ítélő funkció, az ítélet végső alapja pedig „egy érzésbeli, ízlésbeli adottság, ha úgy tetszik: *dogma*”.

A *Van-e erkölcs telenség a művészetben?*, a Walter Gyula elmélkedéséhez kapcsolódó cikk az érzés és az ízlés adottsága mellé egy harmadikat állít: az erkölcsöt. Azt fejtegeti, hogy minél nyomorultabb az élet, annál „megváltóbb hatalomként várjuk lelkünkbe a művészet világát” – a művészi mivoltot, mércét viszont a morál szabályaival, törvényeivel köti össze: „Annál művészebb, tehát annál erkölcsösebb lesz a műalkotás – állítja –, minél inkább vállalja és valósítja meg ezt a megváltó szerepet.” Vállalás és megvalósítás: a program, úgy tetszhet, igen közel áll az irányzatként, a magyar avantgárd mozgalom részeként értett

aktivizmus elképzeléséhez. De nem: az „Aktivitás” (*Pásztortűz*, 1921. április 10.), amely a szó jelentését a több tevékenységgel, sőt több termeléssel, fokozottabb munkával azonosítja, előbb még mintha napirendre térne e követelmény, követelés fölött, hogy aztán elvesse az egészet. Az aktivitásban a praktikusság fogalma lappang – az irodalom azonban, figyelmeztet, nem tűzheti ki célul maga elé, hogy: „több praktikus vonatkozást, több ’életrevalóságot’”. Ezt a tendenciát Reményik – dőlt betűs szedés ugratja ki – határozottan *reakciós*nak bélyegzi, noha érteni véli az okát. Azt, hogy valóban válasz a művészet némely „szomorú eltévelyedésre”, a szavakkal és a színekkel történt „tartalmatlan, üres és meddő játékra”. A művészet lényege nem az „életrevalóság” – szól egy újabb axiómája –, hanem a szépség, és bár szolgálhat „mindenféle társadalmi, praktikus célt, de *nem köteles* egyet sem szolgálni”. A kiemelés itt ismét olyan célzás, amelynek a célpontja ismeretlen – vitairatainak szokásos menetétől eltérően itt hiányzik egy személy vagy egy folyóirat, lap megnevezése. A hiány azonban, ahogy mondani szokás, lehet beszédes is: a kortárs aktivista, avantgardista alkotók közül aligha hiányolhatjuk, mondjuk, Kassák említését, ám az életrevalóság, a – talán Ady használta – életesség jegyében Móriczét viszont nagyon is. Nemcsak rangja, tekintélye miatt, de főként az Erdély-trilógiája okán, vagy ha még azon sem, akkor azért, mert megegyeznek Bethlen Gábor alakjának és szerepének kiemelésében. Előbb Bánffy Miklós, illetve írói nevén Kisbán Miklós Martinovics-drámáját értékelve szól arról, hogy az egyéniségekben mindig marad „egy misztikus mag, emberi és történelmi megfejthetlenség”, s ilyen „álarcos magyarok”, „a tragikum zárkózottságával” a vonásaikon, Martinuzzi, Széchenyi István, legutoljára Tisza István s ilyen Bethlen. Utóbb Makkai Sándor „Egyedül” című tanulmányát dicsérve egyetértően idézte a szerzőt, aki szerint Bethlen „a magyar erőnek és jellemnek legtisztább képviselője, a magyar génusz megtestesülése” nemcsak az adottságot, hanem az elhivatottságot tekintve is. Amikor a fejedelem terveivel kapcsolatban feltételes módban fogalmazott, már együtt hangzott az ismertetett könyv és az ismertető elemzés szerzőjének óhajtása: „Ha országalkotó koncepciójának ’emeleteit’ megépítheti... Ha Erdélyre mint ’földszintre’, mint gránitalapra felépítheti az egységes magyar nemzeti királyság emeletét, s arra fel a magyar világhatalmat, török és német leverésével.”

Móricz műveinek elmaradt számbavétele két újabb, az irodalom jelentőségével összefüggő kifejezést, illetve kérdést vet fel, már ha eltekintünk attól, ami messzire vezetne, hogy vajon a hallgatás nem a *Nyugat*nak az erdélyi magyar irodalomhoz való viszonyából, pontosabban, de homályosabban is, a folyóirat közlési hajlandóságának lanygulásából következett-e. Amire esetleg a Tormay Cécile-portré harmadik része, a („Hallgatni tudó ember”) utalhat: az erdélyi írók első megnyilatkozási tere Budapesten Tormay *Napkeletje* volt, emlékezzik. Egy nyomósító szóval vezetve elő, hogy akkor „bizony” senki más nem törődött még velük, inkább gyanakodva nézték a „vidéket”.

A két fogalom: a szolgálat, illetve – egyik vitacikke címe ez – a „Társadalmi funkció”. Az utóbbi kapcsán, mielőtt épp egy *Nyugat*-beli közleménnyel (1935/4),

mégpedig Jancsó Elemér „Az erdélyi magyar irodalom élete 1918-tól napjainkig” című tanulmányával polemizálna, Szerb Antal irodalomtörténetének egy passzusához fordul, egyetértően hivatkozva arra, hogy sehol annyi vita nem folyt „az irodalom célja, lényege, szerepe, helyzete” s ezek tisztázása körül, mint az új erdélyi magyar irodalomban. „A tanulmányba pedig csak a végén kötünk bele” – ez egyenes beszéd s tán szellemes és önkritikus is, amennyiben az abból a tévhitből való kigyógyulásról szól, miszerint Erdélyben az irodalomnak „nemzetmentő”, „megváltó” szerepe lett volna – s lenne is, nyilván. Ez utóbbit illúzióként tünteti fel ő is, látszólag tehát teljes az egyetértés, hogy annál hevesebben tiltakozzék irodalmuk „vádoltak padjára” ültetése ellen. Márpedig – erős meggyőződése – Jancsó ezt teszi, amikor bűnösnek nyilvánítja negatíve és pozitíve is, mulasztásai által éppúgy, mint amiatt, hogy „virágzásával” elterelte a figyelmet az igazi erdélyi magyar tragédiáról, „föld, ház, tőke, iskola, nyelv” pusztulásáról. A román uralom Jancsó szerint épp ezért volt elnéző velük szemben, a fontos, életbevágó kérdésekről való figyelemelterelés, a „folytonos aranypor hintés” miatt. A címbeli kifejezés e tekintetben cserére vagy váltásra utal: az új erdélyi magyar fiatalság az irodalom kérdéseitől elfordulva komolyabb, realisabb célokat tűz ki s vállal – „társadalmi funkciókat. Valódiakat.” Reményik az író hivatását másokéval, például mérnökökével, papokéval, sőt politikusokéval összevetve úgy véli, egyikőtől sem követelhetik szükségképpen „a társadalom megváltását”. Hogy az író mégis mit tehet, mit várhatnak el tőle, mi lehet a „társadalmi funkciója” – a kérdésre Nyíró József egyik novellájának azzal a jelenetével válaszol, ahol a teméntelen hóban a szekerekre fát rakó öreg székely nem engedi az íróhősnek, hogy ő is cipekedjék. Így hárítja el a készségét: „Nem engedhetem, tekintetes úr – hiszen eddig is segített. A szívvvel segített, tekintetes úr!”. A szívvel segíteni – ez is társadalmi funkció, mondja Reményik, ez cikkének csattanója.

A másik fogalom, a szolgálat indulatokra gerjeszti, túlzásokra ragadtatja – persze nem a kifejezés maga, hanem a körülötte támadt polémia kiváltója, Illyés Gyula, neki is a *Nyugat*ban közölt „Katolikus költészet” című esszéje. Illyés cikkében, kifogásolja, többször gúnyos hangsúllyal ismétlődik ez a szó, a szerző szerint „gyűlöli azokat, akik a költészet által valamit *szolgálnak*”, nem tudván, „a legmélyebb vallásos élménynek középponti gondolata éppen a szolgálat”. Nem párt, nem felekezet, nem program, hanem az ember szolgálata és az Istené – míg eddig a következtetéshez ér, Illyés legteljesebb elfogultságán vagy legteljesebb tájékozatlanságán töpreng, az általa kivégzetteket emlegeti, olyan elemzőként tüntetve föl, aki „nem annyira látni, mint inkább ütni akar”. S vajon ő nem ütni, sőt csapni akar, amikor a Mécs Lászlóban az apostol helyett csak a színészt látó Illyés költészetét – 1933-ban – így minősíti: „Mécs Lászlónak vannak csapnivaló rossz versei, de Mécs Lászlónak vannak olyan csúcscsai, amelyekre nem fog feljutni soha sem Illyés Gyula, sem én, sem más, még négykézláb sem, nemhogy sasszárnyon, mint ő.” Írta ezt több mint egy évvel azután, hogy a *Három öreg*et, Illyés kötetét méltatta – tudta tehát, kiről beszél, azt viszont nem biztos, hogy hol vannak a tehetség határai.

Itt nevek, művek említésével, másutt nélkülük ítélkeznek, igen szigorúan, például – korábbi szavait idézve – a színekkel való játék irányzatairól is. A „Természet-érzés” együtt szól, különbséget nem téve az ún. impresszionista és az expresszionista tájképfestészetről, azt kifogásolva, hogy „az örök, fenséges, mozdulatlan természet” nem az emberen túli nagyságnak, hanem a „tehetetlenül kapálódzó, kicsinyes, erőszakos, torz és beteg emberi érzéseknek” a szimbólumává lesz. Van Gogh és Monet, Cézanne és Chagall foroghat a sírjában? – miközben mint-ha rájuk is vonatkoztathatóan állítaná a „Komplikáltság a művészetben” című, ma talán úgy mondanánk, az alkotások imaginárius szféráját érintő elmélkedése: „a konkrét s az absztrakt elemeknek minél sikeresebb összeegyeztetésében van a művészet legmélyebb misztériuma”.

Szinte magától értetődő, hogy az ítélkezés bátorsága és epébe mártott szellemessége ott mutatkozik meg a legerősebben és legszínesebben, ahol a kritikus vagy a vitázó maga is érintett vagy érdekelt. Mint az 1931-ben és rá egy évre is kiadott *Új arcvonal* című, tizenkilenc fiatal erdélyi író antológiáját értékelve. Egyrészt általában, másrészt – még a *Nyugatban* közölt, idézett tanulmánya előtt – Jancsó Elemér irodalomszemlélete ellen harcba szállva. „Jöttök keserű humorral, fanyar józansággal, rikító programmal, ritka idealizmussal, romlott fegyverrel – bizonytalan kézben” – jellemzi az ifjak törekvéseit, majd így folytatja: „A mi Múzsánkat akarjátok megölelni vagy megölni. Vagy egészen más arcú ’Múzsát’ állítani a helyébe.” Itt hosszabb kifejtést érdemelne szinte mindegyik észrevétele, példának okáért, hogy az elmarasztalóan szóba hozott „ritka idealizmus” vajon mennyire sarjadt a még ekkortájt is zajló *Vallani és vállalni* eszmecsere nyomán, a múltba menekülő történelmi regényekkel való leszámolásból s abból a naiv hitből, hogy a román cenzúra ellenére számba vehetők a jelen sérelmei, a kisebbségi magyarság veszteségei, a Trianon okozta sokk következményei. Jancsó antológiabeli írása Reményik szerint „könyörtelen ítélet” az egész erdélyi magyar polgári társadalom felett. Kiváltképp pedig az irodalom felett, amelyet a fiatal irodalomtörténész úgy jellemez, mint az „individualizmus tobzódását”, az élet és a közösség problémái elől való menekülést.

Amit velük követendő mintaként szembeállít, miután a transzszilvanizmust is mint értelmetlen tabut írta le, az a „kollektív” irodalom terméke, Tamási *Czímerek* című regénye, e „merész belenyúlás” a „rothadt társadalom kelevényébe”. „Két Tamási Áron van. Egy politikus, tendenciás, osztályöntudatos, berzenkedő népi-öntudatos Tamási meg egy másik, a nagy mesélő, nagy ’mondó’, az apró tréfák drága csiholója és a nagy tragédiák szelíd elsimítója” – ezt nem Jancsóval pörlekedve, hanem az *Ábel a rengetegben* sikerét méltatva írja a mimózaelkűnek, fájvirágnak is becézett-csúfolt Reményik. Aki a székely irodalomnak az új erdélyi irodalomba való „bevonulásán” gondolkodva olyannak látta ifjabb társát, amilyen „az ő népe”, azaz „céltafanul is, csak azért is, virtusból, legénykedésből” – az ő szava – ágaskodónak. A székely pártütés, „baloldaliság”, írta, „sokkal inkább vér szerinti hajlam, mint mai igazságtalanságok látásán való felháborodás”. Az író, akinek megbecsülését azzal is kifejezi, hogy mint keveseket, tegezi,

legnagyobb ajándékának a humorát tartja. Vallja, „végtelen szomorú” világuk „egyetlen igazi, született humoristája” – lehet, a humorérzékére számít akkor is, nem feltételezve nebánctvirág természetét, amikor a *Czímereseket* „égetni való” könyvnek nevezi: úgy kellett volna eltüzelni – veti föl –, ahogy a páter gvárdián a Hargitán eltüzelte Ábel Nick Cartereit. Humorba pácolja önkritikaféléjét is, hogy vallania és vállalnia kellett volna, „frontot csinálnom melletted vagy ellened, Tamási Áron” – lényegében az említett eszmecsereből való kimaradásáról beszélve. Nem mástól, magától félt, hogy olyat ír vagy mond, amit „a belső bíró mindég szememre vethet majd” – olyan tusakodásra vallanak ezek a szavak, amilyen sem a korábbi, sem a későbbi viták résztvevőjeként nem jellemezte. Ellenkezőleg: nyílt, egyenes beszéde, világos érvelése, bátor kiállása szinte már kételynélkülinek mutatta. Magabiztosnak, aki a tekintélyét, ahogy a „dilettáns”-nak mondott Osvát Kálmánnal perlekedve írta, „minden érték megbecsülésére”, az erdélyi magyarság szellemi erejének megőrzésére és növelésére fordította (*A Pásztortűz székelyudvarhelyi estélye és Osvát Kálmán*).

Reményik Sándor három olyan évekig nyúló polémia résztvevője volt, amelyeknek ha nem is a lezárását – mert lezáratlanul maradtak, befejezhetetlenek lettek –, de a lefolyását meghatározta a véleménye, állásfoglalása. Biztos érték-tudata s meglepő kiállása legelébb talán a Makkai Sándor Ady-könyve, a *Magyar fa sorsa* körüli, olykor csetepatéra emlékeztető vitában mutatkozott meg: perdöntő, korszakos, nagyszerű erdélyi könyvnek mondta, amelyben feltárulkoznak, akárcsak *A halottak élén* című verseskötetben, a költő kétségbevonhatatlan nagy értékei: ereje, különössége, magyarsága. A jóval a vita előtt, 1918-ban íródott, a *Dobsina és Vidéke* közölte „Karcolatok a modern poézisről” elismeréssel szól arról az új iskoláról, amelyik megteremtette, keresztülvitte a szükséges költői nyelvújítást, jóllehet említetlenül hagyja Adyt, magától értetődő, hogy az újítók között tartja számon. „A Magyar fa sorsa és az erdélyi gondolat” című, Szász Károly érveit cáfoló írásában 1927-ben már egyenesen Adynak tulajdonítja, hogy „felszabadította és feltámasztotta halottaiból a mának megfelelő költői nyelvet”. Mintha némi önvád vegyülne a méltatásba, mondván, Ady azért hordozta a „destrukció” és a „magyartalanság” bélyegét, hogy őket, Reményikéket – „benünket” – konstruktívaknak és nemzetieknek ismerhessenek el a bírái.

Lehetne részletezni még, de aki részletes képet kíván kapni Reményik és Ady kapcsolatáról, líraszemléletük, művészetfelfogásuk alakulásáról, annak bizton ajánlhatjuk Pomogáts Béla tanulmányát a *Kortárs* 2011. júliusi számából. S ugyancsak érdemes a figyelemre, hogy Dávid Gyula, aki a *Kézszerítés* bevezető dolgozatában igen ritkán „beszél ki”, elvértve aktualizál, az erdélyi gondolat tartalmát elemezve, szükségesnek látja, hogy megjegyzést fűzzön Reményiknek ahhoz a keserű ténymegállapításához, miszerint „Az erdélyi lélek ma tragikusan izolált életjelenség kelet felé is, nyugat felé is. Egy kissé mindég a történelem senkiszigete volt...”. Ma újra átérezzük, mondja az előszó írója, a mélységes igazságát a sokszor figyelmen kívül hagyott figyelmeztetésnek: „Vigyázzunk, nehogy a lelkek mélyén kikristályosodó jelszónak: 'Erdély az erdélyieké!', éle

legyen nemcsak kelet, de nyugat felé is!” Vigyázzunk, int a költő, de azért Tormay Cécile emléke előtt tisztelegve büszke is: „Külön csillagzat vagyunk a magyar égen.”

Az Ady-pör után, időrendben haladva, a schisma-pör következett, Reményik itt is az ügyvéd szerepében. Ami annál nehezebb feladat lehetett számára, mivel ifjúsága ihletőjével, irányítójával, a rajongva tisztelt Ravasz Lászlóval, e „különös csillagzat”-tal kellett szembeszállnia. Elutasítva azt a gondolatát, hogy „Magyarországon az új irodalom beleigazodik az ezeréves fejlődésbe”, Erdélyben ellenben hiányzik „ez az ősi kötőerő”, a kisebbségi magyar irodalom pusztasága léte meghasonlást, törést, szakadást jelent, önállóságának, külön létének hangsúlyozása gyengíti a nemzeti összetartozás erejét s hitét. „A magyar irodalom egységéről” hozzászólás Ravasz „Irodalmi schizma” című, kiváló szerkesztői érzékkel az induló *Erdélyi Helikon*ban közzétett vitaindítójához (1928/1), s az érvelés menetében ismét főszerep jut Adynak, illetve a költészetének. Schizma volt-e Adyék forradalma? – teszi föl a kérdést, ami látszólag költői, ám mindjárt kiderül, mi a különbség a püspök, nem mellesleg akadémikus Ravasz képviselte hivatalos vélemény s az övé között. Mondatát olyan kötőszóval kezdi, amelyik általában a cselekvés akadályát jelöli, itt azonban az egyet nem értést fejezi ki: „Csakhogy mi itt nem tartjuk azt a forradalmat lényegében tradícióellenesnek, s főképp nem tartjuk lázadásnak a magyar nemzeti szellem ellen” – minden eddiginél határozottabb állásfoglalás ez. Irodalmuk egyik forrásaként jelöli meg a XX. század magyar irodalmát, az Ady-generáció tagjait tartva „kiváló reprezentánsainak”. A másik forrás: a saját életük – ad nyomatékokot annak, hogy ebből a kútfőből fakadnak a történelmi regények, innen buzog „a székely lélek még feltáratlan egész csodálatos világa”. „Ha ez szakadárság, akkor schizma és lázadás volt a magyar nemzeti szellemmel szemben Erdély egész történelme, önálló politikai múltja” – csattanós válasza nyilván biztatást, bátorítást adott a többi hozzászólónak, így lehetett a schizma-pör, amelyet Dávid Gyula a *Helikon* 1998/23. számában kimerítően elemez, igen tanulságos irodalmi, művészetpolitikai eszmecsere. Legfőbb tanulságát, hivatkozás nélkül, egy-két évvel később a *Magyar szivárvány* így összegzi: „a közösség s az érte való irodalom tudata és akarás az ’utódállamokban’ szétszórva élő írókban” lobogóbb lánggal ég, mint Magyarországon. Ott, a kisebbségben „a probléma magja a magyarság megtartása az irodalom által”, a magyar irodalmi regionalizmus útján is. Szem előtt tartva, amiről viszont az „Erdélyi politikánk és erdélyi irodalmunk” beszél (*Páosztortúz*, 1935/23–24), hogy „a mi politikánk a nemzeti önvédelem politikája, semmi más. Nem más párttal szemben, hanem a törvények keretei között, egyedül a más nemzetet képviselő államhatalommal szemben.” Ezért lehet „Erdély földjén a magyar irodalom – a szerző kiemeléseivel – minden művészi megnyilatkozása a szó legmagasabb értelmében vett politikai tett”.

A harmadik polémiája, amely „A kisebbségi sors vitája” címet kapta, még érzékenyebben érinthette, mint a korábbiak. Olyan szellemi emberrel, „jobban becsült” emberrel vívta, Makkai Sándorral, akit mindenki másnál jobban becsült

- a „Kézszerítés” tanúsága szerint is róla készítette a legtöbb írást, szám szerint tízet, s rögtön a legelsőben mint „a mai erdélyi magyar sors egyik leghűbb vállalóját” mutatta be. A vita aztán, úgy másfél évtized múlva, épp a hűtlenség okán bontakozik ki: Makkai, akinek *A magyar fa sorsa* után nem győzte dicsérni az *Ágnes* című fantasztikus regényét, majd a Bethlen-könyvét, az *Egyedült*, végül a kisebbségi nemzetideált körvonalazó esszéketét, a *Magunk revízióját*, Makkai, az erdélyi egyházkerület református püspöke egyszer csak bejelenti, elhagyja Erdélyt, repatriál. Döntése eleven cáfolata lesz annak, hogy lehet a kisebbségi sorsból ideált faragni, szétzúzása annak, ami gondolkozása „sziklafundamentuma”, rendíthetetlen meggyőződése volt - nevezetesen, hogy „ami velünk történik, akár egyes emberrel, akár nemzettel, az mindég másodrendű ahhoz képest, amit *mi magunk csinálunk*” (kiemelés az eredetiben). Elhatározásának személyén túl mutató okait a *Láthatár* 1937/2-es számában közzétett „Nem lehet” című cikkében tárta föl. A lényeg röviden összefoglalható: kisebbségi sorban „nem lehet fejlődésképes nemzeti életet élni, ez pedig az új Európában annyit jelent, hogy nem lehet embernek lenni”, a kisebbségi sors „merőben ellenkezik az emberi méltósággal, és ez az, amit Európa lelkiismeretének - ha ugyan van lelkiismerete - nem szabadna eltűrnie és nem lehetne elhordoznia”. A kiemelések mind tőle valók; a Reményik-kötet bevezetőjének szavait átköltve-ismételve: a mondottak mélységes igazságát átérezni lehet, vitatni aligha. Maga Reményik sem vitatta előbb: a cikk megjelenése előtt, de már a búcsú tudatában a „Transzsilvánia kiürítése?” (*Pásztortűz*, 1936. jún. 30.) „Áprily tűnő alakját” villantotta fel, a párhuzammal is intve, ahogy a költő után, az író-püspök után se vádat és szemrehányást „hajtsanak”, ne a „bíráló könyörtelenségével” forduljanak felé. Csupa dőlt betűvel emlékeztetett: „Akik elmentek, Sorstól üzetve, reménytelenül és boldogtalanul, azoknak munkája, művei, látásai és álmai mind beleépültek ebbe a földbe”. Az *Eredj, ha tudsz!* szerzője, aki ekkor már versben válaszolt a levélben feltett kérdésre, „Mért hallgatott el Végvári?”, úgy jó félév múlva a *Nem lehet* igazságait vette számba. Vitacikke, a „Lehet, mert kell!” (*Ellenzék*, 1937. febr. 17.) szerint az „új” Makkainak „elcsodálkoztató és megdöbbenő” gondolatai vannak, éppen ezért ő a „rég” Makkait, „a kisebbségi élharcost” idézi meg. Nem mondja ki, de a *Magunk revíziója* tanításaihoz térne vissza, azokhoz az eszmékhez, elvekhez, amelyeknek a Végvári elhallgatását rögzítő költeményében is hangot adott. „Hisz abban, ami örökkévaló, / Fegyverrel, csellel ki nem irtható. // Abban, mi bennünk oly magyar s oly mély, / Hogy idegen kéz odáig nem ér. // Nem a mi dolgunk igazságot tenni, / A mi dolgunk csak: igazabbá lenni” - szól a vers. Ennek transzcendens reményéhez a Tamási Áronnak szánt figyelmeztetést társítva - „mindnyájan jelentünk is valamit, ami több nálunk, s néha úgy érzem, hogy ez iránt a több iránt nincs Neked érzéked” - kerekedik ki az „új” Makkainak szóló válasza. Nem cáfolat, még kevésbé vádbeszéd. Partnere meggyőzése helyett belátására számíthat, írván: azt tanulták tőle, „hogy az életből az Életbe juthatunk, hogy az élet minden körülmények ellenére is nem pusztá valóság, hanem megvalósítandó minőség, nemcsak lehetőség, hanem követelmény, nemcsak adottság,

hanem kategorikus imperatívusz is. Az erkölcsi törvény mint magyar követelmény bennünk. A transszilván csillagok pedig felettünk. És semmi más. Nekünk lehet – mert kell.”

Reményik válasza ugyan csak egy volt a sok közül, mégis a vita lecsendesedését követően a legtöbbet idézett, főleg axiomatikus csattanója miatt. Lehet, mert kell! – más, érdemibb tanulságok levonására, használhatóbb útmutatások megfogalmazására nemigen nyílt lehetőség azóta sem. Ám kutatni lehet és szabad: a Héttorony Kiadó jóvoltából 1989-ben megjelent *Nem lehet* című kötet, Cseke Péter elő- és Molnár Gusztáv utószavával, kettejük válogatásában a szempontok, közelítésmódok bőségét kínálja. Akárcsak az a Mentor kiadta kötet 1995-ből, a *Lehet – nem lehet?*, amelyik 1937-tel kezdődően ötven esztendő kisebbségi létértelmezéseiből válogat, Cseke Péter előszavával s az ő, valamint Cs. Gyimesi Éva, Balázs Sándor, Fábíán Ernő, Szilágyi N. Sándor, Visky András, Kántor Lajos és mások dolgozatával.

Reményik újabb, negyedik cikke, az „Erdélyiek Erdélyben” (*Páosztortűz*, 1936. febr. 29.) viszont hiányzik abból a kötetből, amely az eddig érintett eszmecserékhez hasonlóan szerteágazó, ám helyel-közzel náluk is durvább hangú, a Németh László útirajza keltette vita ismertetésére vállalkozott. A Nagy Pál válogatta és szerkesztette Németh László: *Magyarok Romániában. Az útirajz és a vita* című könyv (Mentor K., 2001) eme hiányaért jócskán kárpótolna Kántor Lajos „Reményik, Németh László – és a kézilámpás” című tanulmánya (*Forrás*, 2004/10.), ha a két, mint írja, nemcsak nemzedéki szempontból, hanem alkatilag is összeférhetetlen alkotó kapcsolatát, Németh Lászlónak a költőről szerzett kritikáitól a költőnek az útirajz bírálatáig terjedően kevésbé elfogultan, Reményikhez hajlóan vizsgálná. A Végvári-versek szerzőjét sérthette, hogy ifjú bírálója a „jóakarátú, nemes beugrók” közé sorolta, s beugrásának „erős dilettáns ízéről” értekezett, érezhette „igaztalanul bántónak” a megjegyzéseit, ahogy Kántor is érzi. Ám egyoldalúan minősít, amikor kifogásolja, hogy Németh László kritikáiban „sanda megfogalmazások”, „oldalszúrások”, „fájdalmat okozó elméncségek” tűnnek fel – hiszen a másik oldalon ott állnak Reményik nem kevésbé kíméletes szavai az útirajzról vagy inkább a szerzőjéről. Csakhogy Kántor ezeket nem idézi, hanem átugrik felettük, mondván, a „*Páosztortűz*beli reagálásnál fontosabb, ugyanezekben a hasábokon, a László Dezsőé”. A Lászlóé, aki az Adytól „kölcsonzött” halállátást és a Szabó Dezsőt jellemző sértett önérzet „előömlését” veti az utazó szemére, majd Jancsó Béla idézése következik, aki végül addig a következtetésig jut, hogy az új történelmi életformájukat, „az első magyar kisebbségi életet kívülről senki, még Németh László sem értheti meg”. Ugyanő az útirajzíró kétségbeesését diagnosztizálva lényegében ugyanazt mondja, mint a Kántor által nem idézett Albrecht Dezső: Németh olyan írástudó, akinek egész munkásságában „a kiutat kereső magyar lélek vergődése fejeződik ki”. Az a kétségbeesés és az a vergődés, amelynek okai között az egyik, Németh meg nem nevezte erdélyi író által jellemzett helyzet is szerepelhetett: „Akit csak a szociális kérdés és a németországi zsidók sorsa izgat: az nálunk szocialista. Aki a magyarsággal is törődik: fasisz-

ta." Ezek után lehet, mint Reményik tette, az útirajz „sötét impresszionista” bírálatát elutasítani, bár aligha sötétebb ez, mint a Makkai rajzolta kép. S lehet, mint a kommentáló Kántor teszi, „provokatív”, „megfellebbezhetetlen elmarasztalást” tartalmazó beszámolóknak tudni. Szemben, mondjuk, Szabó Zoltán vélekedésével, aki a *Magyarok Romániában* legnagyobb jelentőségének tartja, hogy fölvetette az erdélyi magyarságon belüli gondokat, legfontosabb és legszomorúbb tanulságának a Duna-gondolat reménytelensége belátását, s fő érdemének az európai gondolat korai megfogalmazását. Reményik nemhogy érdemeket emlegetne, netán Németh munkásságán merengene, le sem írja a nevét, egyszer sem – mintha így akarná viszonzni, hogy az útirajzban ő is név nélkül szerepel, mint „melankóliás költő”, akinek „merek, kék szeme” van. A címében is gunyoros *Erdélyiek Erdélyben* „ők”-et, a Romániában utazó „magyarokat” idetévedt különös *külmisszionáriusok*ként tünteti fel, akik – oldalszúrás, elméncség ez is? – úgy jártak köztük, „mintha vadak vagy legjobb esetben köldöknéző fakírok és üvöltő dervisek között jártak volna”. A képet még rikítóbbra színezi, amikor saját „belmissziós” munkájáról szólva egy előadás utáni nótázásról és csárdásjárásról ír. „Nevessetek, külmisszionáriusok! Műveltek, európaiak! Vidéken vadak az emberek. Mikor nem köldöknéző fakírok, akkor táncoló dervisek” – gúnyolódik, hogy aztán a nagyenyedi Bethlen-kollégium gimnáziuma igazgatójának, Járai Istvánnak a példáját állítsa szembe valakiével, aki lehet éppen Németh László is, ekképpen: „Fegyelmezett gondolatsoraiban nem a szobatudós túlzó és torz elméje csapongott, hanem valóban a föld őseréje lüktetett szellemi síkban.” Járai volt az erdélyi lélek „monumentális Napszámosa”, szól a méltatás, hogy aztán, mintegy írásának is keretet adva, a végén megismételje, amivel kezdte: hozzájuk „nem a Duna-kérdés megoldásának az igényével kell bekopogtatni”, ahol ők élnek, „nem Európa és nem Duna-medence. Csak Erdély.”

Bár ebben az önkicsinyítésben a sértett öntudat és önérzet szólalhat meg, Reményik közvetett módon, hivatkozás nélkül ugyan, de mégis védelmébe veszi azt az íróársát, Kós Károlyt is, akivel együtt érzi s gondolja, hogy „Erdély egyedül a tengely” (Kós Károly erdélyisége. *Erdélyi Helikon*, 1930/3), s akit a kalotaszegi falvakat, Monostort, Valkót, Körösfőt és a többieket sorra járó Németh László szintén említetlenül hagy. Pedig Sztánára is eljut, és úgy beszél róla, valóban bántó módon, hogy ez az a hely, ahol „magyar írók és magyarfalók nyargalhatnak egy csöndben s egy erdőben”. Nehezen megfeythető, ha nem megfeythetetlen a kép, ám feltételezhető, hogy a transzszilvanista felfogás karikatúrája. Kós Károly pedig, írja az erdélyiségéről Reményik, a „transzszilvanizmus végső és kérélhetetlen következtetéseinek” levonója s megfogalmazója. Igazsága, a költő hangsúlyozza így, „a lokálpatriotizmus történelemszemlélete”: „A magyar nemzeti eszme öncélúsága helyett Erdély mint történelmi öncélúság népeinek harmonikus egységével.” Ezt nem látta igazolni a romániai útirajz, sőt, az új állammal új életre kapó románság ellentétes törekvésével kényszerült számot vetni. „Erdély költője” viszont teljes egyetértéssel emlegette, dicsérve

- ha nem is olyan lelkesen, mint a *Budai Nagy Antal* című „első igazi, nagy, nevét megérdemlő transzszilván drámát” (*Ami igazság...*) -, hogy mindnyájuk közül „legerősebben és legélesebben állította fel az autonóm Erdély lelki követelményét” (*A Vlegyászát magyarul Vigyázónak hívják*). Hasonló, maradéktalan elismerésben szinte csak két alkotót részesít még: Dsida Jenőt és Kuncz Aladárt. Az előbbiről már a *Leselkedő magány* után kijelenti, hogy „költő a javából”, s üdvözli azt is, hogy az irracionális elem és a misztikum uralkodik a költészetén - miként a kettejük kapcsolatát taglaló tanulmány, Dávid Gyuláé is beszéli (Reményik és Dsida. *Székeltyföld*, 2012/3). A *Nagycsütörtök*ben pedig a címadó költemény „fullatag sötétben” várakozó hősének gesztusát méltatja: „csillagig érőnek” látja, „ahogy a komor erdélyi árvaságból és emberi elhagyatottságból kinyújtja karját”. A kötet csúcsersei közé sorolja a Kuncz Aladárhoz írott két darabot is - elemzésükkel, értelmezésükkel mintegy példázva, hogy amit a *Fiatal kritikusok szívéhez* intéz, az magának szánt intelem is lehetett. A kritikához - írta nem sokkal halála előtt (*Pásztortűz*, 1941/3) - nemcsak boncoló, merész agy kell, hanem „mély, együttérző szív is”, „mindenekelőtt beleérzés, beleélés az író, a költő szívébe, alkotásának rejtelseibe, mindenekelőtt egy kis tisztelet kell, egy kis kalaplevétel”. Kuncz regényét, a *Fekete kolostort* klasszikusnak meri mondani mindjárt a megjelenésekor (*Napkelet*, 1931, 205-210), motívumainak, szimbólumainak, köztük a fekete barátoknak roppant érzékeny elemzésével. De Kuncz volt, ahogy erről az ifjakhoz szól, kritikusan is az ideáljuk az erdélyi idősebb nemzedéknek. Egyetlen igazi, „hiánytalanul nagy erdélyi kritikusa” új irodalmuknak - szavai szinte magasztalók -, „ítélő és megértő, látó és értékelő, szigorú és tapintatos, magyar és ember, ész és szív volt egy személyben”.

Reményik Sándorról, a kritikusról bizonyosan túlzás volna ugyanígy vélekedni. Hogy miért, remélhetőleg kiderült a korábban mondottakból. Az azonban túlzás nélkül állítható, hogy esszéi, bírálati és vitacikkei nélkül a két világháború közötti erdélyi magyarságnak nemcsak a kisebbségi irodalmáról alkotnánk hiányos képet, hanem az életszemléletéről, létfelfogásáról is.